

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

YIL / YEAR 18, SAYI / ISSUE 36 / GÜZ / AUTUMN(2020/2) ss. 113 - 137

Makale geliş tarihi/Received: 01.12.2020-Makale kabul tarihi/Accepted: 28.12.2020

NURHAN AYDIN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

z.nurhanaydin@hotmail.com

Öz

Hız Muhammed'in (s.a.v.) vefatının ardından Halifenin nasıl seçileceği, İslam dininde kesin kurallara bağlı olmadığından dolayı Halifelik seçiminde yaşanan sıkıntılar yeni sorunların çıkmasında etkili olmuştur. Hz. Ali taraftarları Halifelik konusunda Hz. Ali'nin hakkının elinden alındığını savunmuşlardır. Fikri olarak Dört Halife döneminde ortaya çıkan Hz. Ali'nin velayetini kabul eden ve onun taraftarlığını yapan Alevilik, günümüzde de aynı düşüncelerle varlığını sürdürmektedir. Alevilik kavramı Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade etse de zamanla genişlemiş ve Hz. Ali'nin yolundan gidenler anlamını da taşımıştır. Alevilik İslamiyet'e göre hareket eden, yalnız belli ibadetlerde farklı yorumlamaların yaşandığı bir inanç sistemi olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte yaşam biçimi olarak da kabul edilmiştir. Alevilik çoğunlukla Arabistan Yarımadası, Türkiye, Lübnan ve Balkanlara yayılmıştır. Aleviliğin tarihsel süreçteki gelişimine bakıldığında mezhep mi kültür mü sorusu birçok yazar tarafından netleştirilememiştir. Bazı araştırmacıların bu ayrımı yapamamasından dolayı Aleviler aleyhine birçok yanlış bilgi içeren eserler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti bazen bölgesel olarak faaliyet içerisinde bulunan Alevilerin (Kızılbaşlar) bazı kesimleriyle uğraşmasına karşın bazen de Aleviler hakkında hurafe bilgi içeren eserleri kaldırarak toplumun ayrıştırılmasına mani olmuştur. Çalışmada Aleviliğin ortaya çıkış süreci ve Osmanlı Devleti içerisindeki rolleri Anadolu Aleviliği (Bektaşilik ve Kızılbaşlık) çerçevesinde değerlendirilmiştir. Milli Mücadele ve sonrasında Alevilik-Devlet ilişkisi tarihsel süreçte ortaya konmuştur. Ayrıca Alevi-Bektaşî ibadet anlayışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Alevilik, Bektaşilik, Milli Mücadele, Osmanlı Devleti, Anadolu Aleviliği.*

HISTORICAL DEVELOPMENT OF ALEVISM FROM OTTOMAN TO PRESENT

Abstract

Since how to choose a caliph in the Islamic world after the death of Muhammad (PBU) is not bound by certain rules in the religion of Islam, the difficulties experienced in choosing a caliphate have had an effect on the emergence of new problems. Ali's supporters argued that his right was taken away on the issue of the caliphate. Alevism, which emerged during the reign of the four caliphs, accepted the representation of Ali and supported him, is one of the problems still waiting to be solved today. Although the word Alevi is used in the sense of being a descendant of Ali, it has acquired different meanings over time and also carries the meaning of those who follow Ali's way. With the acceptance of Islam by the Turks, it is also accepted as a way of life. Alevism has been a belief that acts according to Islam but there are different situations regarding worship. Alevism is a belief system that has spread to Turkey, Lebanon and the Balkans, including the Arabian Peninsula. When we look at the development of Alevism in the historical process, it is confusing whether it is a religion, culture or belief. Due to the inability of researchers to make this distinction, works containing many false information against Alevis have emerged. While the Ottoman government was dealing with the Alevis who were involved in destructive

activities in the region from time to time, at times the government tried to prevent the separation of the society of the works containing superstitious information about the Alevis. In the study, the role of Alevism in the Ottoman Empire besides the emergence process was laid out and it was evaluated especially within the framework of Bektashism and Qizilbashism, called Anatolian Alevism it was tried to determine the concepts of worship, in the framework of Alevism - Bektashism, and the relationship between Alevism and state during and after the National struggle.

Keywords: *Alevism, Bektashism, National struggle, Ottoman Empire, Anatolian Alevism*

Giriş

Din denilince akla çeşitli tanımlar gelmekle birlikte din kavramının tanımını üzerine birçok açıklama yapılmıştır. Din; yol, adet, mükâfat, bağ ve kulluk anlamlarını taşımakla birlikte Arapçada "deyn" kökünden türetilmiş olup, genel anlamda karşılıktan gelmektedir (Tümer, 1994: 312). Din; belirli kurallar içeren, insanların doğaüstü güçlere, kutsal saydıkları türlü varlıklara ya da tanrıya inanma ve tapınma biçimine verilen ad olarak tanımlanabilir. Yeryüzüne semavi din olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinden sonra İslam dini gelmiştir. İslamiyet 610 yılında Hz. Muhammed'e (s.a.v) gelen vahiy ile birlikte yeryüzüne indirilmiş olup sadece bir kavme değil, kâinata indirilen bir din özelliği taşımıştır. Bütüncül bir yaklaşım içeren İslam dini birey ve toplumu birleştirici özellikler taşımaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) 8 Haziran 632 yılında Medine'de vefat etmesinden sonra İslamiyet'te halifelik meselesi ortaya çıkmıştır. Netice olarak da Dört Halife Dönemi (632-661 yılları arasında) İslamiyet'te ilk ayrılımların yaşandığı dönem olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır. İslamiyet'in asli hükümleri ve fer'i hükümlerinin farklı bir şekilde yorumlanması, farklı görüşlerin ve mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olurken özellikle Halifelik meselesinde yaşanan tartışmalar insanların inanışlarında bölünmelere ve siyasi olarak farklılaşmalara yol açmıştır. Hz. Ali'nin Halifelik konusunda hakkının engellendiğini düşünen taraflar Şiatu Ali (Ali taraftarları) olarak tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Alevilik de kelime anlamı olarak; Hz. Ali'nin soyundan gelen, Hz. Ali'ye mensup, Hz. Ali'ye tabii şeklinde açıklanmaktadır. Alevilik, tarih boyunca gündemde yer alan ve araştırılan konulardan biri olmuştur.

Türklerin 9. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Ehl-i Beyt merkezli anlayış Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Alevilik, Türklerin yaşam biçimlerinin ve eski inanışlarının etkisi ile yeni bir yorumlama olarak ortaya çıksa da, çeşitli farklı kültürlerden de etkilenmiştir. Ehl-i Beyt merkezli bu anlayış, Anadolu'da çeşitli isimler ile adlandırılmış, bir kısmı Bektaşilik, Kızılbaşlık ve Rafızilik şeklinde isimlendirilmiştir. Alevilik, Anadolu coğrafyasında en çok Bektaşilik ile anılmıştır. Ancak Alevilik ve Bektaşilik inanç ve erkan bakımından birbirleri ile benzer özelliklere sahip oldukları kadar farklı özelliklere de sahiptirler.

Anadolu Aleviliğine karşı Osmanlı Devleti'nde ilk başlarda olumlu bir hava hâkim iken, Safevilerle olan münasebetler neticesinde çeşitli sınırlandırmalar yaşanmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Alevilerin destekleri görülmekteyken, Türkiye'de yapılan inkılaplar neticesinde oluşan yeni devlet düzeninde bazı sorunlar yaşanmıştır. Ancak genel itibarıyla Aleviler Cumhuriyet rejimi ve sosyal-hukuk devleti anlayışını benimsemişlerdir.

Çalışmanın ana konusunu Alevilik inancının temelleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de Aleviler başlıkları oluşturmuştur. Konunun araştırılıp ele alınmasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde ki belgelerden, konuyla ilgili yazılan kitap, tez ve makale çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. Alevi Kavramının Anlamı ve Alevilik İnancının Doğuşu

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra Müslümanların Halifesinin kim olacağı meselesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Müslümanlar arasında bir kısmı siyasi, bir kısmı da fikri ve ameli sebeplerle çeşitli ihtilaflar belirmiştir. Neticede bu ihtilaflar da siyasi ve itikadi olarak farklı yaklaşımları olan mezhepleri oluşturmuştur. Şia ile Alevilik de genel itibarıyla bu şekilde oluşan ve aralarında benzerlikler gösteren anlayışlardır. Ancak özellikle Türklerin İslamiyet ile tanışması ve İslamiyet'in Türklerin yaşam biçimi ile özdeşleşmesi, bu durumda Alevilikte izler taşıması, Aleviliğin ne derece mezhep ya da kültürel bir yapı olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Alevilik, hem dini hem de sosyolojik olarak değerlendirilen konulardan birisidir. Aleviliği anlayabilmek için ilk olarak 'Alevi' kelimesinin ortaya çıkış sürecini değerlendirmek gerekir.

Alevilik kavramıyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Alevilik kavramının hem genel hem de dini bir boyutu bulunurken, genel olarak Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin yolu olarak tabir edilmiştir. Nitekim Alevi kelimesi köken olarak incelendiğinde de ilk olarak; Hz. Ali'ye ait ya da Hz. Ali soyundan gelen kişiler anlamı taşımaktadır. Ancak bu kavram daha sonra Hz. Ali taraftarı ya da Hz. Ali yandaşı olarak değerlendirilmiştir. İslami çerçevede bakıldığında ise Alevilik, Hz. Ali'yi seven, ona saygı gösteren ve her hususta ona bağlı olan, İslam peygamberi Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra onun Allah ve Resulünün tayini ile Müslümanların başına Halife olarak gelmesi gerektiği görüşünü kabul eden bir yaklaşımdır (Yılmaz, 2009: 191). Günümüzde Alevilik kavramı farklı anlamlar eklenerek açıklanmaya çalışılmaktaysa da Aleviliğin sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade edemeyeceği aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında Alevilik denilince Hz. Ali'nin yolundan gidenler ya da Hz. Ali taraftarı olarak kabul edilentler anlamları belirmektedir. Ayrıca 'Alevi' kelimesi, Arapçada Ali yandaşı anlamına gelen

Şîatu Ali veya eş-Şîatü'l Aleviyye kavramlarıyla da açıklanmaktadır (Kaymal, 2017: 174).

Günümüz Alevileri, Alevilik kavramının ortaya çıkış sürecini 632 ile 661 yılları arasında yaşanan Dört Halife dönemine kadar götürmektedir. Alevilere göre Hilafet yani Halifelik¹ Hz. Ali'nin hakkı iken Hz. Ömer tarafından engellenmiş ve onun desteği ile yerine gelen Hz. Ebubekir tarafından elinden alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İslam dünyasında ilk ayrılmaların meydana geldiği bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber'in yerine geçecek kişinin, Ensâr kendi arasından, Muhacirler de kendi aralarından olmasını istemiş, bu mesele karşılıklı müzakerelerden sonra çözüme kavuşturulmuş gibi gözükse de, tartışma ne bu toplantıda ne de bundan sonraki süreçte bitebilmiştir (Balci, 2006: 54).

Alevilik kavramının netlik kazandığı dönem üçüncü halifenin ölümünden sonra yaşanan süreçte ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hilafet meselesi giderek şiddetlenirken Hz. Ali'nin Halife olmasını destekleyenler ve yanında yer alanlar bu dönemde El-Aleviyye olarak tabir edilmiş, karşılarında yer alan gruplar ise El-Ömeriyye ve El-Osmaniyye şeklinde tabir edilmiştir. Ancak Alevilik kavramı, Dört Halife döneminden Abbasiler Devleti'nin yıkılış sürecine kadar etkin bir şekilde kullanılmazken, bu süreçten sonra siyasi sebepler neticesinde Fatımiler, İdrisiler, Süleymaniler, Haseniler ve Zeydiler gibi birçok kesim tarafından Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini göstermek amacıyla kullanılmıştır (Ocak, 1989: 368-369). 656-661 yılları arasında da (Hz. Ali'nin Halifelik Dönemi) İslamiyet sarsıntılı bir dönem geçirmiş ve özellikle bu dönemde yaşanan Cemel Olayı, Siffin Savaşı ve bunun arkasından gelen Hakem Olayı bu sarsıntının en belirgin noktalarını oluşturmuştur (Birdoğan, 1994: 176).

Alevilik, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte farklı bir boyuta girerken Türklerin eski inanç sisteminden izler taşımaya başlamıştır. Türkiye'de Alevilik ile Anadolu kısmında görülen Bektaşiliğin özdeşleştirildiği de aşikârdır. Anadolu Aleviliğinin, Bektaşî kültür ve edebiyatı ile bir araya gelmesinin yanı sıra İslami yaşam biçimi ile Türkmen kültürünün yaşam biçiminin bir sentezi olduğu görülmektedir (Fiğlalı, 1991: 215-216). Alevilik inancında Hz. Muhammed'in Veda Haccı'ndan dönerken Cuhfe yakınlarında bulunan Gadir-i Humm denilen yerde kendisinden sonra Halife olarak Hz. Ali'yi tayin ettiğine yönelik düşünce hâkimdir (Gölpınarlı, 1969: 17).

Alevilik kelimesi coğrafyalara göre farklı şekillerde tabir edilirken, özellikle Anadolu Aleviliği, Rafızilik ve Kızılbaş gibi isimler ile adlandırılır.

¹ Halifelik; Sözlük anlamı vekil olarak birinin yerine geçme olarak kabul edilirken genel anlamı Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun yerine geçen Müslümanların lideri ya da en büyük savunucusu olarak kabul edilen siyasi bir kurumdur (Bkz; Aksoy. 2009: 216- 217).

miştir. Alevilik kavramı 19. yüzyıl öncesinde yaşayan ozanlar tarafından kendilerini tanımlayan bir sıfat olarak da kullanılmış ancak bu tanımlama Anadolu'da 19. yüzyıldan itibaren kabul görmeye başlamıştır. Günümüzde özellikle Tokat bölgesinde Aleviliğin ahlaki ilkelerinin ağırlık kazandığı ve bu durum neticesinde de bölgede bir tarikat olarak kabul edildiği görülmektedir (Üçer, 2005: 163). Aleviliğin Tokat bölgesindeki ahlaki ilkeleri aynı şekilde tüm Türkiye'de görülmeyle birlikte, tek fark tarikat yönü olarak benzerlik göstermemesidir. Alevilik sadece bir bölgeye sıkışıp kalmamakla birlikte, özellikle Türklerin eski yaşayışlarından kaynaklı sebeplerden dolayı farklı süreçler içerisine girmiş ve yayılmıştır. Aleviliğin gelişmesinde eski Türk inanışlarının yanı sıra birçok tarikatında etkisi söz konusudur. Bu bağlamda içerisinde birçok kültürün ve toplumun olduğu açıktır (Ceylan, 2015: 115). Neticede Alevilik günümüz itibari ile sadece bir kavramdan çok dini statüye sahip olma özelliği göstermektedir.

Yukarıda belirtilenler neticesinde Alevilik kavramının hem siyasal hem de tasavvufi olarak farklı anlamları taşıdığı aşikârdır. Ayrıca Aleviliğin sadece bir bölge ile sınırlı kalmadığı ve zamanla Ortadoğu'dan Balkanlara kadar birçok bölgeye yayıldığı görülmüştür. Bu durum neticesinde Alevilik, dini ve kültürel etkileşim sonucunda farklı toplumlar tarafından benimsenmiştir. Alevilik günümüzde Mısır, Yemen, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelerde kavram olarak Hz. Ali'nin soyundan gelenler için kullanılırken, bu kavram Türkiye'de daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Yaman, 2006: 101).

2. Anadolu Aleviliği

Alevilik farklı coğrafyalarda görülmekle birlikte en yaygın şekilde görüldüğü yerlerden birisi Anadolu coğrafyasıdır. Alevilik kavramı özellikle Anadolu'da 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Hz. Ali merkezli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu bölgesinde çoğunlukla Sünni inanç hâkim iken, bazı kesimler tarafından farklı yaşayış ve inanış biçimleri benimsenmiştir. Bu inanışlar için farklı isimler kullanılırken, aralarında en dikkat çeken Alevi-Bektaşî terimleri olmuştur. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Alevilik kelimesinin içerisinde hâkim olan Rafîzî, Torlak, Kalenderî, Mülhid Işık, Caferî ve Bektaşî gibi adlandırılmalar zaman içerisinde Alevi kavramı bünyesinde erimiştir (Ersal, 2013: 21).

Anadolu Aleviliğinin oluşum süreci incelendiğinde siyasi ve kültürel etkenlerin rolü dikkat çekmektedir. Oluşum sürecinde siyasi etken olarak, Türklerin 751 Talas Savaşı'ndan sonra Emevîler ve Abbasîlerin hüküm sürdüğü dönem, kültürel etken olarak da Arap geleneğinin Türklerin yaşayışlarına uyarlanması ve Türkler ile birlikte yayılması etkili olmuştur. Bu yayılma Aleviliğin İran coğrafyasında etkili olmasına ve Türklerin yine bu

coğrafya üzerinde İslamiyet ile tanışmalarına ortam hazırlamıştır (Ceylan, 2015: 117-118). Ayrıca Anadolu'da Aleviliğin yayılması ile birlikte Sünni-Alevi ayrışması da yaşanmaya başlamıştır. Ancak Alevilik ile Sünni inanın arasındaki ayrışmanın tam olarak ne zaman başladığını ifade etmek güçtür. Alevi-Sünni ayrımını farklı dönemlere bölmek mümkün olurken Alevilik ile Sünnilik arasındaki kesin ayrılma sürecinin Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yaşanan 1240 tarihli Babai İsyanıyla olduğu bilgisi mevcuttur. Bu isyandan önce Anadolu'da toplumun yapısı çeşitli inanç gruplarına bölünürken belirli bir süreden sonra Alevi inancı Alevilik adıyla anılmaya başlanmış, bu birleşimin oluşmasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin tutumu ve özellikle Anadolu'da önemli âlimler arasında yer alan Hacı Bektaşî Veli'nin düşünceleri, kişiliği önemli bir rol oynamıştır (Öztürk, 1999: 171). Anadolu Aleviliğinin oluşmasındaki diğer etken ise Sünni olan Erdebil Tekkesi'nin müessisi olan Şeyh Ebu'l Feth İshak Safiyüddin el-Erdebili el Hüseyinî'nin faaliyetleri olmuştur (Dalkıran, 2002: 106-107).

Bektaşîlik ve Kızılbaşlık ile de anılan Anadolu Aleviliğinin de, Bektaşîlik denilince akıllara ilk olarak Anadolu Coğrafyası ardından da Balkan coğrafyasının geldiği görülmektedir. Kızılbaşlık ise Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında sonradan ortaya çıkan bir terim olmuştur. Anadolu Aleviliği tarihi süreçte genellikle Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Tahtacılar ve Rafizilik olarak isimlendirilmiştir. Türklerin Orta Asya'dan Horasan'a ve daha sonra da Anadolu'ya göç ettikleri bilgileri ışığında Alevilik inancının Türklerin eski inançları ile benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Çeliker, 2013: 38).

2.1. Osmanlı Devleti'nde Aleviler

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra beylikler dönemi başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında etkin rol oynayan Türkmen boyları ilk olarak ayrı ayrı birer beylik halinde iken daha sonra 622 yıllık bir imparatorluk süreci olan Osmanlı Devleti'nin kurulmasında etkin rol oynamışlardır. Aynı şekilde çeşitli tarikatlar ile Alevilerinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yer aldıkları bilinmektedir. 13. yüzyılda Anadolu, içinde birçok inancın hâkim olduğu bir coğrafya olmuştur. Bu yüzyılda Anadolu'da iki âlim ön plana çıkarken bunlardan birincisi Horasan'dan gelen Mevlana Celaleddin Rumi, diğeri de Hacı Bektaşî Veli'dir (Kara, 2013: 8-9).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında dinin etkisi önemli olmuş, özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde sözü geçen âlimler arasında yer alan Şeyh Edebali'nin kızının Osman Bey ile evlenmesi sonrasında dervişler ve âlimler devletin kurulmasında daha da etkin olmuşlardır. İlk dönemlerde Osmanlı Devleti ile Aleviler iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Ancak

Osmanlı Devleti'nde Alevi kelimesinden çok Bektaşilik ve Kızılbaşlık kavramları hâkimdir. Bektaşilik, Osmanlı Devleti içerisinde ayrı bir önem arz ederken, devletin kısa sürede güçlenmesinde etkin rol oynayan tarikatlardan biri haline gelmiştir.

Osmanlı Ordusu'nun kalbi olan Yeniçeri Ocağı'nın oluşumu hususunda Hacı Bektaşî Veli'nin duasının alındığı ve bu doğrultuda Hacı Bektaşî Veli'nin kurulacak ordunun adının "Yeniçeri" olması hususunda isim verdiği ve hayır duaları ettiği söylenmektedir. Ancak Hacı Bektaşî Veli'nin ölümü 1271 tarihi olarak kabul edilmiş, bu bilgide kronolojik açıdan tutarlı olmayan bir durumu ortaya çıkarmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bel kemiği olarak nitelendirilen Yeniçeri Ocağı, I. Murat zamanında 1362 tarihinde kurulmuştur. Dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilik ile ilişkilendirilmesinin, Hacı Bektaşî Veli'den sonra yerine gelen Abdal Musa gibi birçok Bektaşî'nin Osmanlı Devleti'nin hizmetinde yer almaları, önderlerinin ismini yaşatmak istemeleri ve Osmanlı Devleti'nin geleneğinde olan hoşgörü ve alçak gönüllülüğüne dayanan Ahilik ilişkisi çerçevesinde gelişen durum neticesinde oluştuğu kanısına varılmıştır (Ayar, 1998: 25-26). Bektaşilerin özellikle Fatih Sultan Mehmet'ten sonra yerine gelen II. Bayezid döneminde devlet ile olan yakın münasebetleri dikkat çekmektedir. Bektaşiliğin önemli kişilerinden olan Balım Sultan ile Osmanlı Padişahı II. Bayezid'in ilişkileri çok iyi olmuştur. İyi ilişkilerin yaşanması, Osmanlı Padişahının Seyyid Ali Sultan Dergâhına ilgi duyması ve Padişahın Dimetoka'da doğmasından kaynaklandığı muhtemeldir. II. Beyazid'in Bektaşiler tarafından bu kadar sevilmesinin ardında farklı nedenler de bulunmaktadır. Bu nedenler incelendiğinde II. Bayezid döneminde Seyyid Ali Sultan Dergâhının tamir ettirilmesi, Şahkulu'na yardım edilmesi, Pirevi'nin tamir ettirilmesi, büyük araziler bağışlanması ve özellikle bu dönemde Hacı Bektaşî Vilayetnamesi'nin yazılması etkili olmuştur (Altuntaş, 2005: 22).

Osmanlı toplumunda yer alan Alevi-Bektaşî kesimi, özellikle Safevi Devleti ile olan münasebetler sonrasında Osmanlı yönetimi ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Anadolu Aleviliği diğer ismi olan Kızılbaşlık kavramı ile anılmıştır. Kızılbaş ifadesi Anadolu Aleviliği için en çok kullanılan terim olurken, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanılmıştır. Kızılbaşlığın ortaya çıkış sürecine bakıldığında ise farklı bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bunların birincisi; Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'in Mekkeliler tarafından yaralanması sonucu başının kanla kızıla boyanması ve bunun sonucunda da Hz. Ali'nin bu olayı hatırlamak için başına bir kırmızı taç takmasıdır. Diğer bir husus ise Osmanlı Devleti hükümdarı II. Bayezid ve Safevi hükümdarı Şah İsmail'in bir antlaşma yaparak askerlerini Anadolu'dan geçirirken başlarında kırmızı takkeler bulundurmasıdır. (Dalkıran, 2002: 99). Bazı kaynaklar ise Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın rüyasına çıkan İmam Ali'nin emrine göre serpuş başlığı takmaya

başladığını yazmaktadır. Bu durumda da Kızılbaş tabirinin Şeyh Haydar döneminde kullanılmaya başlanıldığı kanısına varılabilir.

Kızılbaşlık ve Bektaşilik kavramları birbirinden farklı kavramlar iken, tarihsel süreçte bu iki kavram birbirine yakınlaşmıştır (Melikof, 1999: 8-9). Her ne kadar kategorik ayırım yapılmaya devam edilse de özellikle devletin bu iki zümreye bakışı 19. yüzyıla gelindiğinde homojenleşerek genel bir tanımlamaya gidilmiştir. Tarihi olarak bir değerlendirme yapıldığında Kızılbaş ve Alevi zümrelerinin 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile sorunlar yaşayarak karşı karşıya geldiği, Osmanlı Devleti'nin de Şiilik tesirini kırmak için Sünniliği destekleyen bir takım politikalar geliştirdiği görülmektedir (Saim, 2002: 34-36).

2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Alevi İsyanları

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında destekleri olan Alevilerin belli bir dönemden sonra bir kısmı devletle sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Bu olayların yaşanmasında Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile olan münasebetleri etrafında meydana gelen gelişmeler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Ankara Savaşı'nda yenilmesi sonrası Osmanlı Ordusu'ndan birçok kişi Timur tarafından esir alınmış, esir alınanların bir kısmı serbest kaldıktan sonra Safevi Devleti'ne bağlı olurken diğer bir kısmı ise Anadolu'ya dönmüştür. Safevi Devleti'nde Şah İsmail'in ortaya çıkması ile beraber Osmanlı Devleti topraklarına yönelik faaliyet içerisinde yer almaya başlamışlar ve birçok kişi bu doğrultuda Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında dönemin Osmanlı hükümdarı olan II. Bayezid da ciddi önlemler almaya başlamıştır. II. Bayezid döneminde alınan önlemler arasında en dikkat çekenlerden birisi, devletin hudut bölgesinde yer alan Osmanlı zabıtlarına, Erdebil Şeyh'ine giden veya oradan gelen kişilerin hepsinin yakalanıp öldürülmesine yönelik verilen hükümdür. Ancak hüküm verilmiş olmasına rağmen uygulanmamış ve belirli durumlar neticesinde vazgeçilmiştir (Erkan, 2014: 79). Bunun yanında Osmanlı Hanedanı Safevilerin etkin olduğu yerlerdeki durum ile Kızılbaşların Anadolu'ya giriş çıkışlarının kontrol edilmesini titizlikle takip etmiştir (Uluerler, 2013: 32).

Osmanlı Devleti ile Kızılbaş olarak nitelendirilen kesim arasında meydana gelen sorunlar II. Bayezid döneminde başlamış ise de asıl sorun Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren ortaya çıkmıştır. Kızılbaşlar ilk olarak Osmanlı Devleti'nde tehdit edici bir unsur olarak görülmezken, özellikle 15. yüzyılın ikinci döneminden sonra bir kesimi devleti tehdit eder bir duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş tehlikesine karşı Bektaşilik desteklenmiştir. Osmanlı'da II. Beyazid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Kızılbaşların çıkarmış olduğu isyanlar şu şekildedir; Karamanoğlu Mustafa Ayaklanması, Şahkulu Ayaklanması, Nur Ali Halife Ayaklanması

ve Bozoklu Şeyh Celal Ayaklanması. Bu ayaklanmalarda Anadolu topraklarında baş gösteren kıtlık, devşirme sisteminin gelişmesi, İran'ın yani Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetleri ve kışkırtmaları etkili olmuştur (Akman, 2008: 26-32).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise; Süklün ve Baba Zünnun Ayaklanması, Donuzoğlan ve Beyce Ayaklanması, Mustafa oğlu Veli Halife Ayaklanması, Zünnun oğlu Halil Ayaklanması, Kalender Çelebi Ayaklanması ve Seydi Bey Ayaklanmaları meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti bu isyanları sonlandırmak için kuvvet kullanmış ve isyanlar bastırılmıştır. Ancak Sünni-Alevi ayrımı giderek artmış, bu durum da hem devlet açısından hem de din açısından ayrımlara yol açmıştır. Kızılbaşların bu dönemden sonra Osmanlı Devleti ile ilişkileri tamamen bozulmuştur.

2.1.2. Osmanlı Devleti'nde Alevi-Bektaşilik Sürecinin Sonu

Anadolu Aleviliği ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında rol oynayarak devletin giderek büyümesinde etkili olan Bektaşilik, uzun süre boyunca hem devlet adamlarını hem de Osmanlı Devleti'nin kalbi olan Yeniçeri Ocağını önemli ölçüde etkilemiştir. Bektaşilik Osmanlı Devleti içerisinde güçlenirken 16. yüzyıl itibarı ile Yeniçeri Ocağı üzerindeki etkisi giderek artmış ve bunun sonucunda Bektaşiliğin kurucusu olan Hünkâr Hacı Bektaşî Veli, Yeniçeri Ocağının piri olarak kabul edilmeye başlanılmıştır.

17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla Yeniçeri Ocağının devlete karşı isyanları artmıştır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşî Tekkesinden almış olduğu destek ile sürekli yönetime dâhil olma-ya çalışması, kazan kaldırıp isyan etmeye başlamasının yanı sıra Bektaşilik ile Yeniçeri Ocağının ilişkisi de zaman içerisinde giderek artmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin önlem almaya başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte Osmanlı-Bektaşilik ilişkileri zaman zaman iyi olmuş ancak belirli bir süreden sonra ilişkiler bozulmaya başlamış ve Osmanlı yönetimi ile Bektaşî Tekkelerinin arası açılmıştır. Bu durum neticesinde dönemin Osmanlı Hükümdarı II. Mahmut halkın da desteğini alarak 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırmış ve ardından Bektaşî tekkelerini tasfiye etmiştir (Öz, 1992: 134).

Osmanlı Devleti'nde 8 Temmuz 1826 tarihinde Babüssade Camii'nde halkın ve ulemanın yanı sıra Sultan II. Mahmut'un da yer aldığı toplantının sonucunda Bektaşilik tekkelerinin kapatılması kararı alınmıştır. Ardından sürgünlerde yaşanmış ve bu doğrultuda İstanbul'da yer alan Rumelihisarı'ndaki Şehitlik Tekkesindeki Mahmut Baba ve yedi dervişi Kütahya'ya, ayrıca bu tekke içerisinde yer alan Seyyid Mehmet Salih ile Derviş Hüseyin Kayseri'ye sürgün edilmişlerdir. Osmanlı Devletinde 1826

yılından itibaren kapatılan Anadolu, İstanbul ve Rumeli’de yer alan bazı Bektaşî Tekkeleri şu şekildedir (Altuntaş, 2005: 90);

Anadolu Tekkeleri	İstanbul Tekkeleri	Rumeli Tekkeleri
Haydar Baba Tekkesi	Karaağaç Tekkesi	Kuş Tekkesi
Hamza Baba Dergâhı	Karyağdı Tekkesi	Hıdır Baba Tekkesi
Cafer Baba Tekkesi	Şahkulu Sultan Dergâhı	Demir Baba Tekkesi
İnci Baba Tekkesi	Ağlamış Baba Tekkesi	Kesriye Tekkesi

Osmanlı Devleti ile Bektaşîlik arasındaki münasebetler bir süre durağanlık gösterirken Anadolu Aleviliğinin oluşmasında etkili olan Bektaşîlik ismi bu süre zarfında 1839 yılına kadar hiç kullanılmamıştır. Bu süreçte Osmanlı Padişahları kendi tebaaları olan Alevi halkının isteklerini elinden geldikçe yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu duruma örnek olarak yoksulluk sebebiyle İstanbul’a gelen Alevi Şeyhlerinden el-Bekri Efendi’ye yardım edilmesi hususunun padişah tarafından bizzat emredilmesi verilebilir (BOA. A. MKT. 105-35/ H-5-1-1264).

Sultan II. Mahmut’tan sonra padişah olan II. Abdülmecid döneminden itibaren yeniden yapılanarak ortaya çıkan Bektaşîlik zamanla eski gücüne kavuşmaya başlamıştır. Öyle ki Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde de resmi olarak yasak olmasına rağmen Bektaşîler gizli olarak faaliyetlerine devam etmişler ve teşkilatlanmışlardır (BOA. Y..PRK. TKM. 1-25/ H-29-12-1293). II. Abdülhamid döneminde Bektaşîler daha çok İttihatçılar ile iş birliği içerisinde kalarak muhalefet konumunda yer almışlardır. Bu durum da II. Abdülhamid’in Panislamist politikasında Alevi ile Bektaşîlerin dışarda kalmalarına neden olmuştur. Misyoner lobilerin Aleviler üzerindeki hareketleri takip edilerek bu hususta önlemler alınmaya başlanılırken, Alevi toplumunun çok olduğu yörelerin Sünnileşmesi yönünde de çalışmalar mevcuttur (Levent, 2018: 152-154). Bu duruma örnek olarak Dersim dolaylarındaki Yezidilerin talim ve terbiyesi amacıyla Alevi mezhebine mensup okumuş kesimin bulunduğu bölgelerde bir leyli mektebi iptidaisinin açılması gösterilebilir (BOA. BEO. 136-10157/ H-19-06-1310). Ayrıca II. Abdülhamid Dönemi’nde Alevilerin karşılaştıkları sorunlar engellenmeye çalışılmış ve çözüme kavuşturulma amaçlanmıştır (BOA. Y ..PRK. AZJ. 26-28/ H-29-12-1310). Tüm bunların yanında 1904 yılında Bağdat’ta bulunan Aleviler buradaki dergâhın giderleri için II. Abdülhamid’den yardım istemişlerdir (BOA. İ..HUS. 112-115/ H-27-10-1321). Bunun üzerine II.

Abdülhamid Bağdat'ta bulunan Alevi Dergâhına, Hazine-i Celile'den bin kuruş tahsis edilmesini emretmiştir (BOA. BEO 22-54/ H-28-10-1321). 1908 yılından sonra İttihatçılar ile yakınlaşan bazı Alevi kesimler milliyetçilik akımlarını da desteklemişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu faaliyetlerin devam ettiği, bir kesim tarafından V. Mehmet Reşad'ın Padişahlığı döneminde bazı bölgelerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu gibi bilgilerde mevcuttur (BOA. DH.ŞFR. 51-130/ H-09-05-1333). Ayrıca Lapseki, Ezine, Ayvacık, Bayramiç kazalarına bağlı köylerde obalar halinde dağlarda hayvancılık yapan Yörük ve Alevi ahaliden askerden kaçanların olduğu da tespit edilmiştir (BOA. DH.EUM.3.Şb 13-92/ H-29-07-1334). Görüldüğü gibi dönem dönem yaşanan bazı sorunlar kayıt altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 3 Mart 1924 tarihinde almış olduğu karar ile tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanun gereğince 1925 yılında bütün tekkeler kapatılmış ve bunun neticesinde Alevi-Bektaşilik geçmişteki önemini yitirmiş ise de halen günümüzde etkinliğini sürdürmektedir (Eduğan, 2018: 201).

3. Milli Mücadele Dönemi ve Anadolu Aleviliğinin Desteği

Osmanlı Devleti 1914-1918 yılları arasında meydana gelen Birinci Cihan Harbi'nde yenilgiye uğrayınca İtilaf Devletleri ile yapılan müzakereler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasının Mondros limanında Agemennon adlı İngiliz zırhlı gemisinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu coğrafyası büyük bir tehlike altına girmiştir.

Osmanlı Ordusu 30 Ekim 1918'de imzalanan ve 31 Ekim 1918'de yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi gereğince terhis edilmiştir. Yaşanan gelişmeler sonrasında İstanbul'a dönmek zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa da ülkenin durumu hakkında silah arkadaşları ile istişareler yapmaya başlamıştır. Bu sırada Karadeniz bölgesinde Türklerin Rumlara yönelik soykırım yaptıkları iddiası nedeniyle karışıklıklar baş göstermiş, İtilaf Devletleri de Osmanlı Devleti'ne bölge güvenliğini sağlaması için baskı yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de bölgeye bir heyetin gönderilmesi için çalışmalara başlayarak 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı 9.Ordu Kitaatı Müfettişliği sıfatıyla bölgeye gitmesi ve olayları kontrol altına alması için görevlendirmiştir (Dinçer, 2018: 91). Mustafa Kemal Paşa yanında yer alan arkadaşları ile beraber 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmış ve 19 Mayıs 1919'da da Samsun'a gelmiştir. Ardından Samsun bölgesindeki temaslarından sonra Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan durum ile ilgili 20 Mayıs 1919 ve 22 Mayıs 1919 tarihlerinde hazırlamış olduğu rapo-

ru İstanbul'a bildirmiştir.² Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz bölgesinde yaşanan olayların kontrol altına alınmasından sonra bu bölgeden İstanbul'a geri dönmeyerek Anadolu'ya geçmiş, ülkenin bağımsızlığının kazanılması ve ülkenin içerisinde bulunduğu işgalin sona erdirilmesi için milli bilincin uyandırılmasına çalışmış ve bunun için milletin gücü ve desteği olması gerektiğini düşünmüştür. Bu bağlamda da arkadaşları ile ilk olarak 25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelerek buradaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele döneminde özellikle dervişler ve din âlimleri ile de görüşmüştür. Örneğin Havza'ya geldiğinde Anadolu Aleviliğinin önemli kişilerinden ve özellikle Havza'da düzenlenecek mitingin hazırlanmasında önemli katkısı olan ve aynı zamanda dönemin belediye başkanı ile Mustafa Kemal Paşa'yı tanıştıran Bektaşî Ali Baba ile irtibat içinde olmuştur (Ertürk, 2011: 52).

Mustafa Kemal Paşa Havza'da ki temaslarından sonra Amasya'ya hareket etmiştir. 21-22 Haziran 1919 tarihinde gerçekleşen Amasya Genelgesinde yayınlanan bildiri de Türk Milleti'nin örgütlenmesi ve ülkenin kurtulması yönünde amacın, yöntemin ve gerekçenin belirlendiği siyasi bir ihtilalname olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele döneminde Alevi-Bektaşîler ile iyi ilişkiler kurarak onların desteğini almıştır. Zaten Amasya bölgesine geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında Alevi-Bektaşîlerin ileri gelenleri de bulunmaktadır. Nitekim Amasya'ya geldiğinde hem ulemeden hem de siyasi olarak birçok kişi kendisini karşılamıştır. Bu kişilerin bir kısmı şu şekildedir; Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Mevlevî Şeyhi Cemaleddin Efendi, Ulemadan İbadizade Mehmet Şirvani, Mahmut Efendizade Mehmet, Şirvanizade Mehmet Efendi, Mecidizade Sabri Efendi, Şirinzade Mahmut Efendi, Bektaşî Cemalettin Çelebi; ulema dışından ise Gazeteci Mehmet Sırrı Bey, Jandarma Zabiti Ziya Bey, Topçuzade Münir, Tiryakizade Tahsin, Hacı Osmanzade Halil ve Abdurrahman Rahmi Beyler (Aydın, 2014: 84).

Mustafa Kemal Paşa Alevi ile Bektaşîlerin desteğini almak için kendileri ile görüşmüş ve bazı kesimlerin desteklerini almışsa da tüm Alevi-Bektaşîler Anadolu'da yapılması düşünülen Milli Mücadele'yi desteklememiş, hatta bazıları İstanbul Hükümeti'ni desteklemeyi uygun görmüşlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Bektaşî dergâhlarının Alevi nüfus üzerindeki etkisini takip ederek onların desteğini sağlamak için birtakım girişimlerde bulunurken özellikle Alevi nüfusun yoğun olduğu bölgelerdeki ordu ve muhasarlıklarla irtibata geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa dergâhlar ile görüşürken bu görüşmelerin en dikkat çeken Bektaşîlerin Çelebi kolunu temsil eden Mazhar Müfit Bey ile olan irtibatı olmuştur. Mazhar Müfit Bey, Cumhu-

² Raporların Detayı İçin Bakınız: Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), T. C Başbakanlık Osmanlı Daire Başkanlığı, Yayın No:1, Ankara 1982, s.27-30.

riyetçi bir yönetim anlayışında olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın fikrine ve mücadelesine destek vermiştir (Levent, 2018: 2).

Mustafa Kemal Paşa bölgedeki Alevilerin desteğini sağlamak için 26 Haziran 1919 tarihinde Tokat'ta bulunan 2. Ordu müfettişliğine bir telgraf çekerek şunları belirtmiştir; "*Tokat ve çevresinin İslam nüfusunun yüzde seksen ve Amasya çevresinin bir kısmı Alevi mezhepten meydana gelmektedir. Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine oldukça bağlılar ve sözü geçer ve güvenilir olan kişileri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak örgütlerini destekleyecek surette bir mektup yazılarak bu bölgede yer alan ve sözü geçen Alevilere dağıtmak üzere gönderilmesini pek yararlı görüyorum*" ifadeleriyle Alevilerin desteğinin alınmasını önemine dikkat çekmiştir (Şener, 2006: 61-62).

Milli Mücadele döneminde Alevilerin nüfusları yaklaşık olarak üç milyona yakındı ve böyle bir sayının Milli Mücadele saflarında olması birçok durumu değiştirebilirdi.³ Bu anlamda Milli Mücadele döneminde Alevi ve Bektaşilerin tamamı olmasa da Ankara Hükümeti'ne destek verenler olmuştur. Amasya Genelgesi'nden sonra Alevi-Bektaşilerin başı olarak görülen Cemaleddin Çelebi'nin Sivas'ta yapılması planlanan kongrede hangi tarafın yanında yer alacağı merak konusu olmuştur. Bu merakın nedeni hem milli mücadele taraflarının hem de milli mücadele karşıtlarının Hacı Bektaş Veli Dergâhını sık sık ziyaret etmeleri, her iki gurubun muhtemelen kendi yanlarında yer alacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Küçük, 2003: 121-123).

Milli Mücadele'ye Bektaşilerin katılımlarının somut örnekleri incelendiğinde de Mim Grubu'nun kurucularının ve üyelerinin çoğunun Alevi-Bektaş kökenli olduğu görülmektedir. Bu grubun kurucularından biri Bektaş Hamdi Baba idi. Karakol Cemiyeti ile Teşkilatı Mahsusa da Bektaş Hamdi Baba ile ortak çalışmaktaydı (Öz, 1997: 35-36).

Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas Kongrelerinin gerçekleşmesinden sonra Ankara'ya geçmek üzere 18 Aralık 1919'da Sivas'tan hareket etmiştir. 19 Aralık 1919'da da Kayseri'ye gelerek Hacı Bektaş Nahiyesine gitmeye karar vermiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Orta Anadolu'da rolleri büyük olan, sayıları milyonlara ulaşan bu zümreye önem vermiş ve Hacı Bektaş dergâhına gidip oradakiler ile görüşmeyi münasip bulmuştur (Şapolyo, 1958: 354). Hacı Bektaş Dergâhındaki Cemalettin Çelebi Efendi, Anadolu'da bulunan milyonlarca Kızılbaşın bağlandığı en büyük şeyhdi. (Küçük, 2003: 130-131). Dergâh Anadolu Bektaşilerininin bağlandığı kudsî bir merkez durumundaydı. Çelebi Efendi'nin o bölgedeki nüfuzu da oldukça çoktu (Şapolyo, 1958: 355). Aynı zamanda kendisi Bektaşiler ve Kızılbaşlar tarafından önder olarak tanınmaktaydı. Ayrıca Hacı Bektaş'ı daha

³ Bazı kaynaklar bu sayıyı 6 milyon şeklinde ifade etmektedir.

öncede Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ankara Valisi Sırrı Paşa gibi önemli kişiler ziyaret etmiştir. Daha sonradan Çorum Mutasarrıfı Cemal Bardakçı da Cemalettin Çelebi'yi ziyaret edenlerden biri olmuştur (Bardakçı, 1950: 11). Araştırmacı yazar E.B.Şapolyo da Mustafa Kemal Paşa'nın bir Ayini Ceme katıldığını söylemiştir (Şapolyo, 1958: 354). Bu dönemde tanıkların anlattıkları ve kısmi de olsa ulaşan belgelerin gösterdikleri doğrultusunda Alevi/Bektaşilerin büyük çoğunluğunun Cumhuriyet'ten yana taraf oldukları için Milli Mücadele'yi de destekledikleri söylenmektedir (Ulusoy, 1986: 101).

Genel bir değerlendirme yapıldığında Bektaşilerin büyük çoğunluğunun Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'yı koşulsuz destekledikleri söylenebilir. Ancak bu destek sadece Milli Mücadele yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. Türk İstiklal Harbi'nin yaşandığı dönemde Mustafa Kemal Paşa ile Bektaşiler arasındaki ilişkiler olumlu bir hava içerisinde devam etmiştir. Bunun somut bir örneği Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Ekim 1919 tarihinde Bektaşî olan Salih Niyazi Baba'ya göndermiş olduğu mektuptur. Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda Bektaşî Salih Niyazi Baba'nın çok değerli bir âlim olduğunun yanı sıra, Milli Mücadele için dua ve desteğine yönelik teşekkür etmiştir (Küçük, 2009: 105).

Bilindiği üzere Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa yeni bir meclisin açılması hususunda bildiri yayınlamıştı. 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bir Meclis açılmasına karar vermiş ve 23 Nisan 1920 günü dua ve törenle Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bu durumda Hacibektaş Dergâhı da TBMM'nin açılışını kutlamak üzere bir tören düzenlemiştir. Salih Niyazi Baba Dergâhta düzenlenen bu tören hakkında meclise bir mesaj göndermiştir. Mesajda Pir Hacı Bektaş Veli huzurunda memleketin kurtuluşu için dualar ettiklerini ve 23 Nisan'da düzenlenen bu törende hazır olduklarını belirtmiştir (Küçük, 2003: 132). Bundan sonraki süreçte Alevi-Bektaşilerin desteği Meclis çalışmalarında ve Mustafa Kemal'in yapmış olduğu inkılap hareketlerinde de kendisini göstermiştir.

23 Nisan 1920 tarihinde yeni açılan Meclis'te Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilirken Başkan Vekilliğine ise Bektaşî olan Cemalettin Çelebi Efendi getirilmiş, bunun dışında birçok Alevi-Bektaşî de Meclise mebus olarak girmiştir. Alevi-Bektaşiler ilk Meclis'e Milletvekili olarak katılıp yörelerini temsil etmişlerdir. Bu mebuslardan bazıları; Dersim mebusları olarak Şeyh Hasan Aşireti, Şeyh Hasan Hayri Bey, Abbas Uşağı Aşiretinden Mustafa Ağa, Sarı Saltık Aşireti Şeyhi Mustafa Zeki Bey, Erzincan mebusu Şeyhi Girlevikli Hüseyin Bey, Kars Mebusu Garip Musa Ocağından Pirzade Fahrettin Bey'dir (Küçük, 2003: 133).

Milli Mücadele döneminde ilk Meclis sorunsuz çalışmalarını sürdürmüş, 1922 yılına doğru ise Meclis içerisinde muhalif gruplar artmıştır. Bu grup-

lar içerisinde çok az sayıda Alevileri de görmek mümkün olmuştur. Meclis Başkan Vekili olan Cemaleddin Efendi'den sonra yerine geçen kardeşi ve taraftarları da muhalif gurubun içerisinde değil Mustafa Kemal Paşa'nın safalarında yer almayı uygun görmüşlerdir. Aynı zamanda Milli Mücadele süresince Alevi toplumlarına bakıldığında muhalif bir kesimin olduğunu görmek de mümkündür. Nitekim bu kesimler tarafından çıkarılan Çapanoğlu İsyanı ve Koçgiri Ayaklanması Meclisi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır (Levent, 2018: 164).

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte köklü inkılapların yapılması hususunda çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa yapılan inkılaplar neticesinde Halifeliğin kaldırılması ile birlikte 30 Ağustos 1925 tarihli açıklamasında tekke ve zaviyelerin kapatılmasının Türkiye'nin milli birliğinin tamamlanmasının ve çağdaşlaşmanın gereği olduğunu açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarikatların kapatılmasına ilişkin araştırmalar yapmakla birlikte tarikat liderleri olan Ali Nutki Baba ve Haydar Naki Baba ile toplantı yapmıştır (Kılıç, 2011: 94). 16 Kasım 1925'de de Konya Milletvekili olan Refik Bey ve arkadaşları bu hususta bir kanun teklifi hazırlayarak Meclise sunmuşlardır. Yapılan görüşmelerde Rize Milletvekili Ekrem Bey ile Muş Milletvekili İlyas Sami Bey de bu kanun teklifinin lehine konuşma yapmışlardır (Yanardağ, 2017: 157). Neticede 30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına yönelik alınan karar ile Tekke ve Zaviyeler kapatılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1925: 283-284). Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra bütün şeyh, derviş gibi unvanların kullanımı da yasaklanmıştır.

Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra Alevi-Bektaşiler genel olarak bu durum karşısında tepkisiz kalmışlardır. Alevilerin tepkisiz kalmalarının sebebi olarak Mustafa Kemal Atatürk'e ve yapmış olduğu devrimlere bağlılık içerisinde olmayı kabul etmeleri gösterilebilir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra Bektaşilerin bir kısmından ülkeyi terk edenler de olmuştur. Ülkeyi terk eden önemli isimler arasında Bektaş Baba ve Selman Cemali Baba gibi birçok Bektaşî lideri yer almıştır (Hakyemez, 2014: 166). Alevi-Bektaşiler daha önce ibadetlerini dergâh ve tekkelerde yaparken, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanunu kapsamında bu yerler kapatıldığından dolayı ibadetlerini yapmak için Cumhuriyet döneminde yaşadıkları durum ve dönüşüm çerçevesinde kültür merkezi adı altında cem evlerini kurmuşlardır (Yapıcı, 2012: 116). Dergâhların dışında şehirlerde ve köylerde "cem evi" adıyla kurumsallaşmış özel binalar olmamıştır. Alevi-Bektaşiler, geçmişten günümüze erkân yürüttükleri mekânları farklı şekillerde isimlendirmişlerdir. Ritüellerini yaptıkları yerlere Kırklar Meydanı, Acem Meydanı, Meydanı Ali, Horasan Meydanı, Meydan Evi, Erenler Meydanı, Er-Bacı Meydanı, Hak Divanı, İbadet Meydanı, Kardeşlik Meydanı, Huzur Meydanı, Eşitlik Meydanı, Hakk Huzuru, Muhammed-Ali Divanı,

Hacı Bektaş-ı Veli Meydanı, Erkân Meydanı, Epler Meydanı isimlerini vermişlerdir (Rençber, 2012: 79).

4. Milli Mücadele Döneminden Sonra Alevilerin İstek ve Faaliyetleri

Aleviler daha sonraki süreçte kendilerini bir nevi kimlik arayışı içerisinde bulmuşlardır. Bu kimlik arayışı çerçevesinde bazen olumsuz bazen de olumlu faaliyetler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Alevi-Bektaşilerle yakından ilgilenerek sıkıntılarını çözmeye çalışmıştır. Örneğin Aleviler hakkında yanlış bilgi veren kitapların hatalı yerlerini imamlar aracılığıyla insanlara duyurmuş, bu yanlışları gidermiş ve Türkiye dışındaki Alevilerin Anadolu'ya gelme isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet'ten sonraki dönemde Dersim'de bulunan bazı Alevi kesimler yıkıcı faaliyetler içerisine girmiştir. 1937 yılında Dersim'de bazı eşkıyaların Varto-Hınız-Mazgirt Alevi ağalarıyla irtibata geçtiği, irtibattan sonra bazı Alevilerin Erzurum'da bulunan Alevi askerlerle temasa geçtikleri ve bu askerlerden silah ve cephane talebinde buldukları yönünde söylentilerin olduğu Emniyet İşleri Müdürlüğüne bildirilmiş ve önlemler alınmıştır (BCA. 30-10-0-0. 112-763/ 14.06.1937).

Bu dönemde Alevilerin bir diğer istekleri ise önceden ikamet ettikleri topraklara dönüş talebidir. Hatay'ın Anavatan'a katılmasının ardından Suriye'ye geçiş Suriye'de bulunan 1000 Alevi vatandaşın (Nusayriler) 1947 yılında Hatay'a dönme isteğinde oldukları Başbakan Recep Peker'e, Adana'daki milletvekilleri tarafından bildirmiştir. Recep Peker'in talimatıyla CHP Bölge Müfettişi Cemal Berikan incelemelerde bulunmuş ve Başbakan Suriye'den Hatay'a gelmek isteyen Alevilerin Türk vatandaşlığına alınmalarının faydalı olacağını açıklamıştır. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Dr. Vedi Bilgin de telgraf çekerek belirtilen Alevilerin Hatay'a gelmesi sağlanırsa, Hatay Alevilerinin Hükümet ve CHP'ye olan bağlılıklarının bir kat daha artacağını açıklamıştır. Bundan dolayı da girişimlere hız verilmiştir (BCA. 490-1-0-0. 584-17/ 13.06.1947).

Hükümet Aleviler aleyhine hatalı beyanlarda bulunan kitaplardaki yanlışlıkları düzeltmek veya bu bilgileri tamamen kitaplardan çıkarmak amacıyla da çalışmalara devam etmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak; Maraş vaizi Zekeriya Güvenen tarafından yayınlanan İman ve İslam Rehberi adlı kitapta yer alan Aleviler ve Kızılbaşlar hakkında yazılan olumsuz ve dayanaksız ithamlar tepki çekmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Vekili Ahmet Salih Korur 1953 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına göndermiş olduğu telgrafla bu bilgilerin hurafe olduğunu belirtmiş ve tamamen kitaptan çıkarılmasını istemiştir (BCA. 51-0-0-0. 4-37/ 10.10.1953). Anamur Müftülüğüne 20 Mayıs 1958 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen telgrafta da Hüsnüye adlı kitabın Âyet-i Kerimelere ve Hadis-i

Şeriflere bozuk manalar vererek, olayları yanlış anlattığı, Eshab-ı Kirama ve Ehl-i Sünnet âlimlerine saldırarak Müslüman Alevi vatandaşlarını da sapmış şeklinde gösterdiğini açıklayarak kitabın yanlış bilgiler içerdiğini ve bu durumun Müslüman cemaate uygun bir dille anlatılması gerektiği istenmiştir (BCA. 51-0-0-0. 4-32/ 20.05.1958).

Aleviler hakkında yanlış bilgiler veren kitapların fazlalığından dolayı Aleviler bazı dönemlerde toplumdan dışlanmış gibi görünmüşlerdir. Bu duruma örnek olarak; 13 Nisan 1959 tarihinde Alevi halkının Diyanet İşlerine yapmış olduğu şikâyetinde bazı imamların vefat eden Alevilerin cenaze namazlarını kıldırmadıklarını, bundan dolayı cenazelerinin yerlerde kaldığı bildirilmiştir. Alevi vatandaşların namazlarını kılmamanın İslami hükümlere uymamak olduğuna, bu durumun Müslüman vatandaşlar arasında ikiliklere neden olabileceğine ve sorumluların görevlerini yerine getirip cenaze namazlarını kıldırılmalarına dair Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Müftülüklere telgraf gönderilmiştir (BCA. 51-0-0-0. 4-32/ 13.04.1959).

1960-70'li yıllara geldiğinde ise çoğu Alevi vatandaşın kırsal kesimlerden şehir merkezlerine göç etmesi çeşitli sosyolojik süreçleri tecrübe ederek kurumsallaşma açısından önemli bir noktaya gelmelerine ortam hazırlamıştır (Yeler, 2012). 2000'li yıllardan itibaren de Alevilerin cem evlerinin ibadethane olarak kabul edilmesine yönelik talepleri bulunmaktadır. Günümüzde de bu talepler devam etmektedir.

5. Alevilik-Bektaşilik İlişkisi Kapsamında İbadet Anlayışı

Alevilik ve Bektaşilik arasındaki ilişkileri açıklayan rasyonel ifadeler mevcut olmasına rağmen bu iki kavramın dönem dönem ayrıştırılmadığı da görülmektedir. Alevilik ve Bektaşilik aslında bir olarak görülse de ayrı birer inanç olarak kabul edilmişlerdir. Alevilik ve Bektaşiliğin aynı olarak kullanılmasının sebeplerinden birisi iki kavramın aynı biçimde kabul edilip birbiri yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Alevilik de genel itibari ile Hz. Ali'nin soyundan gelme ihtimali özelliği ön planda tutulurken, Bektaşilikte böyle bir durum söz konusu değildir. Aleviliğin birtakım yazılı kaynakları da bulunmaktadır. Bunlar; Buyruklar, sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılan Alevi halk ozanlarının dinsel şiirleri, Menakıpnameler, Cenkenameler ve Vilayetnamelerdir (Kaplan, 2020).

Alevilik inancının temelinde olan yani onu bir sistem üzerinde oluşturan temel direklerinden birisi de Buyruktur. Buyruk içerisinde yer alan önemli konulardan birisi Üç Sünnet-Yedi Farz inancıdır. Bu üç sünnet Sünnilikten farklı olarak; Hakkı zikretmek, Kalp içerisinde düşman barındırmamak, gidilen yola tabi olmaktır. Yedi Farz olarak nitelendirilen durum ise Muhasip Olma, Taç Giyme, Tövbe Alma, Özü Ulu Alma gibi kurallardır (Odabaşı, 2016: 31). Alevilik inancı denildiğinde ilk olarak akla gelen Cem ibadetidir.

Cem, Alevilerin ibadetlerini yapmak için toplandıkları yerdir. Alevilik inancının temelinde Allah sevgisi bulunmaktadır. Alevilikte Allah-Muhammed-Ali inancı hâkim iken bu üçlemenin Hıristiyanlıkta yer alan teslis inancıyla alakası bulunmamaktadır. İslamiyet'teki bu üçlemenin ulühiyet-nübüvvet-velayet durumunda değerlendirilmesi gerekmektedir (Noyan, 1985: 54).

Alevilik ve Bektaşilikte Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin yanı sıra Ehli Beyt Sevgisi ve On İki İmam esastır. Alevilikte Hz. Ali sevgisi bir nevi bu inancın kalbi olarak nitelendirilebilir. Alevilik inancında insanlar arasında ayırım yapılmaması, Bektaşilikteki hoşgörü etkeni ile aynı biçimde olmasının yanı sıra insan severlik Alevi-Bektaşî felsefesinin temelini oluşturmaktadır.

Alevilik inancında Allah'a ulaşmak için bir takım aşamalardan geçmek gerekir ve dört kapı kırk makam olarak nitelendirilen bu temel öğreti Şeriat Kapısı, Tarikat Kapısı, Marifet Kapısı ve Hakikat Kapısından oluşmaktadır. Her kapının içerisinde de on makamdan meydana gelen kurallar yer almaktadır (Dündar, 2017: 30). Aleviliğin gelişmesinde, sürdürülmesinde bunun yanı sıra Alevilik inancının da yürütülmesinde etkin olan ve Aleviliğin omurgasını meydana getiren işlevlerden birisi de Dedelik Kurumudur. Alevilikte Dedeler hem siyasi açıdan hem de dini açıdan önem taşımışlardır. Alevilikte Dedelerin soylarının Ehl-i Beyt'ten geldiğine inanılırken ibadet sırasında Dede olmadan hiçbir şekilde dini toplantı yapılması mümkün değildir. Dedeler Alevilik inancında toplumun önderi konumunda iken ellerinde bulunan yetki ve yaptırımlar Alevi cemaatinin sosyal düzeninin sağlamasında da etkilidir. Dedelere Mürşid, Pir, Serçeşme ve Seyyit'te denilmiştir (Yaman 2004: 137). Aleviler için Ramazan ayının 19., 20. ve 21. günleri çok önemlidir. Bunun sebebi de Hz. Ali'nin (r.a) 19. günü yaralanması ve 21. günü şehit olmasından kaynaklıdır. Ayrıca Alevi-Bektaşî inancında Ehl-i Beyt sevgisine büyük önem verilmiştir. Aleviler de Sünniler gibi Kuran-ı Kerim ve Hadisleri temel dini kaynak olarak görmüşlerdir. Alevilik inancında Allah'a iman ve İslam'ın temel şartlarına inanmak esas olmakla beraber sadece ibadet tarzı farklı yorumlanmıştır.

Aleviler ile Bektaşiler olarak her iki kesim de On İki İmama tabi ve İmam Cafer Sadık'a saygı göstermektedirler. Muharrem ayında iki tarafta matem geceleri düzenleyerek inanç ve kültür zemininde aynı alanı paylaşmaktadırlar. Ayrıca Ahilik, Hurufilik ve Safevilerin etkisi de Alevi-Bektaşilerin üzerinde hâkimdir (Büyükçelebi, 2019: 80-83). Alevilik-Bektaşilik arasındaki benzerliklerden bir diğeri de Tevella ve Teberra'dır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) yanı sıra Hz. Ali'yi, Ehli Beyti ve soylarından gelen sahabe ya da kişileri sevmek ve ayrıca sevenleri de sevmek Tevella iken bunun tam tersi yani belirtilen durumların aksine de Teberra denilmektedir (Şahin, 2011: 272-274).

Alevi ile Bektaşilerin farklı olduğu konularda en göze çarpan husus kırsal ve kent ayrımıdır. Kırsal da yaşayanlara Alevi denilirken şehirde ya-

şayanlara Bektaşî denilmiştir. Alevilik-Bektaşîlik arasındaki diğer fark ise Bektaşîlik tarikat görünümü olurken Aleviliğin halen günümüzde dahi böyle bir tanımlaması yoktur. Alevi olan bir kişi hem Alevi hem de Bektaşî olurken, Bektaşî olan biri için bu durum geçerli değildir. Yani her Alevi Bektaşî iken her Bektaşî Alevi değildir anlayışı hâkimdir. Alevilik ve Bektaşîliğin farklarından birisi de Bektaşîlikte Dede yahut Baba denilen kişiler yolun eğitimini ve terbiyesini almış kişilerden seçilirken, Alevilikte bu durum soy ile alakalıdır yani babadan oğula geçmektedir. Bektaşîler Pir olarak Hacı Bektaşî Veli'yi görürken, Alevilikte bu Hz. Muhammed dönemine kadar giden pirlere kadar dayanmaktadır (Azar, 2005: 82-83).

Alevilik özellikle 1980'li yıllardan itibaren örgütlenmeye başlamış ve Avrupa'da dâhil birçok yerde derneklerin yanı sıra vakıflar kurulmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşmaya başlayan Aleviler her fırsatta taleplerini ve sorunlarını dile getirmekten çekinmemişlerdir. 1990'lı yılların başında Alevilik Bildirgesi adı altında seslerini duyurmaya çalışırken bu bildiriye Yaşar Kemal, İlhan Selçuk, Tarık Akan, Zülfü Livaneli, Süleyman Yağız, Akın Gürdal, Musa Ateş, Müjdat Gezen gibi yazar-sanatçı ve gazetecilerde imza atmışlardır (Çeliker, 2013: 79).

Günümüz itibari ile 60. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kamuoyunda "Alevi Açılımı" olarak bilinen Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi kapsamında gerçekleştirdiği yedi adet çalıştayda Alevilerin sorunları ve istekleri takip edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra hükümet ile olan ilişkiler iyi durumda iken, 1925 yılında alınan karar gereği yasaklar konması olumsuz bir hava doğmasında etkili olmuştur. Soğuk savaş döneminde Aleviler sol partilerin yanında yer alsada dahi sonradan kendi partilerini kurma gereksinimi duymuşlardır. Alevi vatandaşların günümüzde bazı talepleri devam ederken, bu durum bazen dış siyasette kullanılmaya çalışılsa da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları birlik ve beraberlikten yana tavırlarıyla herhangi bir karışıklığa meydan vermemişlerdir.

Sonuç

Son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) 8 Haziran 632 yılında vefatından sonra İslamiyet içerisinde Halifelik meselesinden dolayı kısa süreli kargaşalar çıkmıştır. Halifelik seçimi sonrasında taraflar arasında ayrılmalar yaşanırken bunun en belirgin örneği Hz. Ali döneminde olmuştur. Alevi olarak tabir edilen Hz. Ali taraftarları Halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, Allah'ın takdiri ve Hz. Muhammed'in tavsiyesi yani önerisi üzerine ona verildiği görüşüne sahiptirler. Ancak Alevilik kavramsal olarak farklılıklar da göstermektedir. Geleneksel Alevilikte Alevi kavramı Hz. Ali'nin soyundan gelenler için kullanılırken bunun giderek anlam değişikliğine uğrayarak Hz. Ali'nin yolundan gidenler anlamında kullanıldığı görülmüştür.

Alevilik, Arabistan Yarımadasından sonra özellikle Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte farklı bir inanç sistemi haline gelmiştir. Türklerin Orta Asya'ya dayanan eski inanışlarının ve İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra Türkmen boylarının yaşayış biçimlerinin ve kültürlerinin karışması sonucunda, Alevilik bir nevi bu inanç ve kültürlerin sentezi olmuştur. Tarihi süreç içerisinde çeşitli coğrafyalarda görülen Aleviliğin görüldüğü en önemli coğrafyalardan biriside Anadolu coğrafyasıdır. Anadolu Aleviliğinin kökeni olarak kabul edilen Bektaşiliğin kurucusu da Hacı Bektaş Veli'dir. Alevi-Bektaşî yani Anadolu Aleviliğinin dönüm noktası da Anadolu Selçukluları zamanında çıkan 1240 tarihli Babai Ayaklanması olmuştur.

Anadolu Aleviliğinin Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan Osmanlı Devleti Dönemi'nde etkisi büyük olmuştur. Hem yönetimde hem de askeri alanda Bektaşî ve Alevilerin etkisi hâkimken bu durum 16. yüzyıldan itibaren Safevi Devleti ile yaşanan sorunlar neticesinde farklı bir boyut kazanmış ve Osmanlı Devleti çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Zamanla değişen siyasi ortam neticesinde 1826 yılına gelindiğinde Bektaşîlik Tarikatı ortadan kaldırılmıştır. Ancak 20. yüzyıla kadar Bektaşîlik pasif şekilde de olsa varlığını devam ettirmiş, Milli Mücadele'nin yaşandığı dönemde etkisi tekrar ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele döneminde çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen Anadolu Alevileri Meclis çalışmalarına da katılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkı sağlamışlardır.

Alevi-Bektaşîlerin inançları ve ibadetleri incelendiğinde ise İslamiyet'ten ayrı bir inanç olmadığı sadece İslamiyet'in farklı bir yorumu olduğu görülmektedir. Temelinde Allah sevgisi, hoşgörü ve insan unsuru olan bu yolun en belirgin özelliği kökenini Orta Asya Türk kültür ve inanç sisteminden alan izler taşımasıdır. Bu bağlamda da Alevi-Bektaşîler kültür taşıyıcılığı olarak da önemli bir misyonu üstlenmişlerdir.

Informative Abstract

Historical Development of Alevism from Ottoman to Present

While the belief in Alevism had no previous activity, especially the acquaintance of the Turks with Islam, the identification of Islam with the way of life of the Turks, has raised the question of the degree to which the concept of Alevism is a sect or cultural structure. Alevism didn't staying only in its geographical area and began to spread rapidly over time. Alevism ,which has spread from the Middle East to the Balkans, has also enabled different societies located here to interact. One of the geographical areas where Alevism is widely seen is Anatolia. The role of political and cultural factors draws attention when examining the formation process

of Anatolian Alevism. As a political factor in the formation process, the period when the Umayyads and Abbasids ruled after the Battle of Talas in 751, the adaptation of the Arab tradition to the lives of the Turks as a cultural factor, the spread together with the Turks, was instrumental in the emergence of a different faith. This spread has created an environment for Alevism to be effective in Iranian geography and for the Turks to meet Islam in this geographical area. With the spread of Alevism in Anatolia, the Sunni-Alevism conflict began to emerge. But it is difficult to express exactly when the separation between Alevism and Sunni faith began. It is possible to divide the Alevi-Sunni division into different periods, while the Arab noble class and the merchant class can bring together their own thoughts and currents and lead to the Sunni and Shia division formed as a result of their interpretation within the framework of Islam.

During the foundation period of the Ottoman state, the Alevis had good relations with the Ottoman State. In the early periods in the Ottoman Empire, the concepts of Bektashism and Qizilbash predominated rather than the term Alevi. Bektashism became one of the sects that played an active role in the strengthening of the state in a short time, while it had specific importance within the Ottoman State. Bektashism relations with the Ottoman state were in a positive situation in the early days of the state. In order to support this situation, Osman Bey and Orhan Bey's meetings with Hunkar Hacı Bektashi Veli at that time can be a good example. The Alevi – Bektashi people in Ottoman society began to be against Ottoman rule, especially after the relations of the Ottoman state with the Safavid State. As a result of the relations of the Safavid state of the Ottoman State, another Name of Anatolian Alevism, Qizilbash, appeared. The term Qizilbash is the most commonly used term for Anatolian Alevism, while the term Qizilbash in the Ottoman Empire has been used since the 16th century. While Bektashism and Qizilbash are actually different concepts, they have come closer in the historical process. While relations between the Ottoman state and Bektashism remained stable for a while, the name Bektashism, which was influential in the formation of Anatolian Alevism, was never used until 1839. In this process, the Ottoman Sultans tried to fulfill the wishes of their subjects, the Alevi people, as much as they could.

During the period of national struggle, good relations were established with the Alevi - Bektashis, but not all Alevi - Bektashis supported the national struggle, and even some of them considered it appropriate to support the Istanbul government. On April 23, 1920, many Bektashi ministers were elected to the newly opened Parliament, and even Cemaladdin Çelebi Efendi, a Bektashi, was appointed as the Deputy Speaker of the Parliament. Alevi-Bektashis, who were kept in the background in Ot-

toman society, experienced a sociological change together with Mustafa Kemal Pasha. During the period of national struggle, it was also possible to see that there was also a opposition group of Alevis. These opponents were in revolt against the Turkish Grand National Assembly. The Çapanoğlu rebellion and the Koçgiri uprising were among the revolts issued by Alevi opponents. All lodges were closed in 1925 in accordance with the law on the closure of lodges and zawiya by the decision taken by the state of the Republic of Turkey on March 3, 1924, which was established after the withdrawal of the Ottoman state from the historical scene and as a result, Alevi-Bektashism lost its importance, but it still continues its effectiveness today. The state of the Republic of Turkey tried to solve the problems of the Alevi in order to gain the trust of the Alevi people.

Keywords: *Alevism, Bektashism, National struggle, Ottoman Empire, Anatolian Alevism*

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

134

S B A R D
YIL / YEAR 18
SAYI / ISSUE 36
GÜZ / AUTUMN
(2020/2)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, DH.EUM.3.Şb, 13-92 / H-29-07-1334
- BOA, DH.ŞFR., 51-130 / H-09-05-1333
- BOA, A. MKT. 105-35 / H-05-01-1264
- BOA, İ..HUS. 112-115 / H-27-10-1321
- BOA, BEO 136 - 10157 / H-19-06-1310
- BOA, BEO, 2254- 168981 / H-28-10-1321
- BOA. Y..PRK.TKM. 1-25/ H-29-12-1293).
- BOA. Y ..PRK.AZJ. 26-28/ H-29-12-1310).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, Fon 51-0-0-0, Diyanet İşleri Reisliği Kutu 4, Gömlek 32, Sıra 38
- BCA, Fon 51-0-0-0, Diyanet İşleri Reisliği Kutu 4, Gömlek 33, Sıra 7
- BCA, Fon 51-0-0-0, Diyanet İşleri Reisliği Kutu 4, Gömlek 37, Sıra 12
- BCA, Fon 30-10-0-0, Muamelat Genel Müdürlüğü Kutu 112, Gömlek 763, Sıra 8
- BCA, Fon 490-1-0-0, Kutu 584, Gömlek 17, Sıra 1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

- TBMM Zabıt Ceridesi 2. Devre, Cilt:19 Birleşim 17, 30.11.1925.

Kitap, Makale ve Tezler

- Akman, Elif Gül: (2008). *Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Bellibaşlı Kızılbaş İsyanları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öz, İstanbul.
- Aksoy, Numan Durak: (2009). "Tarihsel Bakımdan Halifelik - Ortaya Çıkışı, Geçirdiği Aşamalar-", Hikmet Yurdu, Yıl: 2, Sayı 3, ss. 215-226.
- Altuntaş, İbrahim: (2005). *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri ve Osmanlı Yönetimi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cezmi Karasu, Eskişehir.
- Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921)*. T. C Başbakanlık Osmanlı Daire Başkanlığı, Yayın No:1, Ankara, 1982.
- Ayar, Mesut: (1998). *Yeniçeri Ocağı'nın İlgasından Sonra Bektaşî Tarikatı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul.
- Aydın, Mehmet Korkut: (2014). "Atatürk'ün Amasya Gezileri", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, ss.77- 96.
- Azar, Birol: (2005). "Benzerlik ve Farklılıklar Ekseninde Alevi-Bektaşî İnançları Üzerine Bir Değerlendirme". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.10, Sayı:2, ss.81-87.
- Balcı, İsrail: (2006). "Peygamber Sonrası Hayata İntibak Ve İslâm Toplumunda Yaşanan Süreç", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 1, ss.53-75
- Birdoğan, Nejat: (1994). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yayınları, İstanbul.
- Bodur, Hüsnü Ezber: (2016). "Dini Tipoloji Bağlamında Anadolu Aleviliği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:28, ss.1-33.
- Büyükkılebi, Hafize: (2019). *Anadolu Aleviliği-Bektaşîlik İlişkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Doğan Kaplan, Konya.
- Ceylan, Yılmaz: (2015). *Kültürel Çeşitlilik Bağlamında Anadolu Aleviliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdullah Taşkesen, Sakarya.
- Çeliker, Melda: (2013). *Türkiye'de Alevilik: Siyasal Bir Analiz*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Kudret Bülbül, Kırıkkale.
- Dalkıran, Sayın: (2002). "Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:6, Sayı:10, ss.95-117.
- Dinçer, Hasan: (2018). "Genelgeler ve Kongreler Dönemi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitap Evi, Editör; Temuçin Faik Ertan, Ankara.

- Dündar, Feyzullah: (2017). *Anadolu Aleviliğinde Tevella ve Teberra İnancı*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sayın Dalkıran, Uşak.
- Eduğan, Serdar: (2018). "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması ve Hamdullah Efendi", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. ss.193-210.
- Erkan, Ümit: (2014). *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Harun Yıldız, Samsun.
- Ersal, Mehmet: (2013). *Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminde Hiyerarşik Yapı: Çubuk Havzası Aleviliği Örneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Alimcan İneyet, İzmir.
- Ertürk, Hüsamettin: (2011). *İki Devrin Perde Arkası*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: (1991). *Türkiye'de Alevilik – Bektaşîlik*, Selçuk Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Hakyemez, Cemil: (2014). "Tekke ve Zaviyeler Kanunu Çerçevesinde Alevilik- Bektaşîlik", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, Sayı: 25, ss. 161- 174.
- Kaplan, İsmail: (2020). "Aleviliğin Kaynakları", <http://www.diakm.ch/22-aleviligin-kaynaklari.html>, (Erişim: Kasım 2020)
- Kara, Ömer: (2003). *İstanbul'daki Alevî Vakıf ve Dernekleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mazlum Duyar, İstanbul.
- Kaymal, Cansu: (2017). "Şîa'da İmamet Meselesi ve Egemenlik", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.172-195
- Kılıç, Ersin: (2011). *Alevî-Bektaşîlerin Milli Mücadele'deki Rolü ve Atatürk ile İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca, İstanbul.
- Küçük, Hülya: (2003). *Kurtuluş Savaşında Bektaşîler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Küçük, Hülya: (2009). "Cumhuriyet ve Bektaşîlik", *Geçmişten Günümüze Alevî – Bektaşîlik Kültürü*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 93-107.
- Levent, Ramazan: (2018). "Tek Parti Döneminde (1923- 1950) Türkiye'nin Alevî Politikası". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.7,Sayı:1, ss. 1-15.
- Levent, Ramazan: (2019). *Türk Siyasal Hayatına Etkileri Bakımından Alevilik ve Aleviler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Selahattin Bakan, Malatya.
- Melikoff, İrene: (1999). *Bektaşîlik- Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları*, *Alevî Kimliği*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Melikoff, İrene: (2011). *Kırkların Cem'inde*, Çeviren: Alptekin, T, Demos Yayınları, İstanbul.

- Noyan, Bedri: (1985). *Alevilik – Bektaşilik Nedir?*, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- Ocak, Yaşar, Ahmet: (1989). "Alevi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul.
- Odabaşı, Gülbahar: (2016). *Alevi Geleneğinde Cem İbadeti*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Caner Işık, Aydın.
- Öz, Baki: (1992). *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları, İstanbul.
- Öz, Baki: (1997). *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler*, Yeniğün Haber Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, Ali Rıza: (1999). *İslam'da Demokrasi-Alevilik*, (Yayın Evi Belirtilmemiş), Ankara.
- Refik, Ahmet: (1932). *16. Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, La Kitap, İstanbul.
- Rençber, Fevzi: (2012). "Alevi Geleneğinde "Cem Evinin" Tarihsel Kökeni", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, ss. 73-86
- Saim, Savaş: (2002). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şahin, Mehmet Kenan: (2011). "Alevi Geleneğinde Tolum ve Aile Kavramı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 9 Sayı: 1, ss.263-284.
- Şapolyo Enver, Behnan: (1958). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.
- Şener, Cemal: (2006). *Atatürk ve Aleviler*, Etik Yayınları, İstanbul.
- Tümer, Günay: (1994). "Genel Olarak Din". *Türk İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Uluerler, Sıtkı: (2013). "Osmanlı–Saferi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı". Editör; Yazıcı, M. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl.
- Üçer, Cenksu: (2005). "Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V. Sayı:2.ss.161-189.
- Yaman, Ali: (2004). *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul.
- Yaman, Ali: (2006). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Yesevilik, Alevilik, Bektaşilik*, Elips Yayınları, Ankara.
- Yapıcı, Ahmet: (2012). *Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Coşkun, İstanbul.
- Yeler, Abdulkadir: (2012). "Cemlevleri Ülkeyi Böler mi?", 26 Haziran 2012, <https://tasam.org/tr-TR/icerik/4862/cemlevleri-ulkeyi-boler-mi> (Erişim: Kasım 2020)
- Yılmaz, Hüseyin: (2009). "Alevilik-Sünnilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13/2, ss. 189-209.